

ინგა ელიავა

**ლოკუმენტი მუჰაჯირ აფხაზთა რემიგრაციის შესახებ
1879 წლის 10 აგვისტოს შემდეგ სამშობლოში
დაბრუნებულ აფხაზ მუჰაჯირთა (პრივილეგირებული
წოდების) სია**

მოსახლეობის მიგრაცია არის მოვლენა, რომელიც კაცობრიობის ეთნიკურ სურათს გარკვეულწილად ცვლის. ცივილიზაციების ისტორიული განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე მიმდინარეობს კონვერგენტული პროცესები, რომელთა შედეგად, სხვადასხვა მიზეზით, ხალხთა დიდი მასები ახალ ტერიტორიებს ითვისებენ. თანამედროვეობაში დიდია სხვადასხვა მეცნიერებების ინტერესი ეთნიკური მიგრაციის პრობლემების მიმართ. მიმდინარეობს მიზეზებისა და შედეგების სისტემატური კვლევების გამოცდილების დაგროვება და ანალიზი. ამ კუთხით ძალიან საინტერესოა ისეთი მასშტაბური და ტრაგიკული მოვლენა, როგორც იყო ჩრდილოეთ კავკასიის მუსულმანი ხალხის “ნებაყოფილობით-ძალდატანებითი“ ემიგრაცია ოსმალეთის იმპერიაში მე-19 საუკუნის მე-2 ნახევარში.

ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელების გადასახლებამ ისტორიული სამშობლოდან თურქეთში კავკასიის მრავალწლიანი ომების შემდეგ იძულებითი მასობრივი გამოსვლის ხასიათი მიიღო. ამ მოვლენის დრამატული ისტორია მოითხოვს ღრმა ანალიზს; თანამედროვე პოლიტიკური კონიუნქტურა იძლევა პრობლემის ობიექტური კვლევის საშუალებას. პრობლემის მრავალმხრივი შესწავლა მნიშვნელოვანია იმ კუთხითაც, რომ მოხდეს იდეოლოგიური და ნაციონალისტური შტამების გარეშე კვლევა, რთული და წინააღმდეგობრივი პროცესის ანალიზი ველიკოდერჟავული, ცალმხრივი, თავდაცვითი და შემზღვეველი კონცეფციების და შეფასებების გარეშე. ჩრდილო კავკასიელი მთიელების ოსმალეთის იმპერიაში გადასახლების პროცესი საინტერესოა არამარტო სამეცნიერო-თეორიული, არამედ პრაქტიკული კუთხითაც. ამ თემაზე ჩატარებული კვლევები გარკვეულ სიცხადეს შეიტანს მრავალწლიანი კავკასიის ომის და მისი შედეგების, რუსეთის იმპერიაში შემავალი ჩრდილოეთ კავკასიის ავტოქტონური მოსახლეობის ბედზე ცარიზმის გავლენის საკითხში, რამაც მათი ტრადიციული ცხოვრების ძირეული ცვლილებები გამოიწვია. ეს თემა არ იყო პოპულარული საბჭოთა პერიოდში და შემდეგაც, ინფორმაცია ხშირ შემთხვევაში წინააღმდეგობრივი და უკომპრომისო ხასიათისაა. მთავარი სიძნელე მუჰაჯირობის საკითხის შესწავლაში - ეს არის დაგროვილი ისტორიოგრაფიის სწორი გააზრება. ესაა მრავალასპექტიანი და მრავალფეროვანი, რევოლუციამდელი, საბჭოთა, თანამედროვე, ქართული და საზღვარგარეთული ისტორიოგრაფია.

მუჰაჯირობა ერთ-ერთი ყველაზე ტრაგიკული მოვლენაა ჩრდილოეთ კავკასიის და აფხაზი ხალხების ისტორიაში. “ეს არის არა უბრალო ეპიზოდი, არამედ უმძიმესი ეროვნული ტრაგედია, რამაც აფხაზი ხალხი ფიზიკური განადგურების საფრთხის წინაშე დააყენა: — წერდა ისტორიკოსი შ. ინალ-იფა. ქართველი

საზოგადოებრიობა დიდი თანაგრძნობით შეხვდა აფხაზთა და კავკასიელ მთიელთა ამ ტრაგედიას. ქართველმა მწერლებმა და საზოგადო მოღვაწეებმა: გრ. ორბელიანმა, ი. ჭავჭავაძემ, ა. წერეთელმა, ი. გოგებაშვილმა, ს. მესხმა, გ. წერეთელმა, ალ. ყაზბეგმა, ზ. ჭიჭინაძემ, პ. ჭარაიამ, ნ. ჯანაშიამ, თ. სახოკიამ და სხვ. გულწრფელი თანაგრძნობა გამოხატეს აფხაზთა და კავკასიელ მთიელთა მშობლიური მხარიდან გადასახლების გამო.

მუშაჯირობის შემდეგ თითქმის მთლიანად გაუკაცურდა ჩრდილო-დასავლეთი და ცენტრალური აფხაზეთი, დაცარიელდა ქვეყნის მთიანი მხარეები: წებელდა, დალი, ფსხუ. მუშაჯირობის შემდეგ აფხაზეთი დამორგუნველი სანაზავი იყო. როგორც ნ. მარი წერდა, "Абхазия была обездолена своей даже центральной этнографической части ... остались одни одичалые дворы сфруктовыми деревьями, ни души абхазской, ни звука абхазского". თითქმის მთლიანად გადასახლდნენ ეთნიკურად აფხაზთა მონათესავე ჯიქების მთის თემები აიბგა და აჰჭიფსხუ, საიდანაც გვიანფეოდალურ ხანაში მულმივად ხდებოდა მოსახლეობის ინფილტრაცია აფხაზეთში.

გასახლებასთან დაკავშირებული საკითხები შესწავლილია აფხაზი ისტორიკოსის, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტის გ. ძიძარის მიერ, ნაშრომში "მუშაჯირობა და XIX საუკუნის აფხაზეთის ისტორიის პრობლემები", რომელიც მდიდარ ფაქტობრივ მასალას ემყარება; ძალიან საინტერესოა ბეჟან ხორავას ნაშრომი "აფხაზთა მუშაჯირობა"; განხილულია რუსეთის პოლიტიკა საქართველოში კავკასიის ომის შემდგომ, ცარიზმის მფლობელობის განმტკიცება აფხაზეთში, აფხაზთა 1867 წლის მუშაჯირობის მიზეზები, მსვლელობა და საინტერესო ისტორიული დოკუმენტი - მუშაჯირთა სია. სიის ორიგინალი ინახება სცს არქივში (ფ. 545, აღწ. 1, ს. 191). გ. ძიძარია მუშაჯირთა სიას იხსენიებს თავის ნაშრომში.

საარქივო წყაროებზე დამყარებული კვლევა და ისტორიოგრაფიის სიღრმისეული ანალიზი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი და ძვირფასია. ეს დოკუმენტები სარწმუნო წყაროა გადასახლების, რემიგრაციის, გადასახლებულთა შემდგომი ბედის შესწავლის კუთხით. აფხაზთა გადასახლების პროცესში ხდებოდა მუშაჯირთა სიების შედგენა სოფლების მიხედვით, ოჯახის თავკაცთა სახელისა და გვარის მითითებით, ოჯახის წევრთა რაოდენობის ჩვენებით. 1990 წელს აფხაზეთის სახელმწიფო მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელმა ა. გოჭამ გაზ. "აფსნიყაფშ"-ში (30 მაისი, 1-2 ივნისი) აფხაზურ ენაზე გამოაქვეყნა 1867 წლის აფხაზ მუშაჯირთა სიის ერთი ნაწილი: "1867 წლის ივნისში წებელდიდან და დალიდან მუშაჯირობაში წასული აფხაზები", ხოლო შემდეგ (8 ივნისი) სიის მეორე ნაწილიც, სახელწოდებით: "1867 წელს ბზიფი-გუმა-აბჟუა-აყუა-გულრიფშიდან მუშაჯირობაში წასული აფხაზები". მოგვიანებით რ. გოჭამ გაზ. "აფსნიყაფშ"-ში (21, 22, 23 ივნისი) რუსულ ენაზე გამოაქვეყნა "1867 წელს აფხაზეთიდან წასულ მუშაჯირთა სია". სია 120 გვერდს მოიცავს. სიის ზოგიერთი ადგილის წაკითხვა გაძნელებულია, დამახინჯებულია სოფლების სახელებიც. აღსანიშნავია ისიც, რომ ა. და რ. გოჭამებს, როგორც აფხაზურ, ისე რუსულ პუბლიკაციაში, სახელები და გვარები, სოფლების სახელწოდებები აფხაზური ფორმით აქვთ გადმოცემული. ბ. ხორავას წიგნში წარმოდგენილია 1867 წლის აფხაზ მუშაჯირთა სიის ქართული თარგმანი.

აღნიშნულ სიასთან დაკავშირებით, და საერთოდ მუჰაჯირების ისტორიის შესწავლისათვის, მნიშვნელოვანია საქართველოს ეროვნული არქივის ქუთაისის ცენტრალურ არქივში დაცული, ჩვენ მიერ მიკვლეული დოკუმენტი (ქ.ც.ა. ფონდი 186, საქმე 1724, ფურ. 43-50).

1879 წლის 10 აგვისტოს შემდეგ თურქეთიდან სამშობლოში დაბრუნებულ, ქუთაისის გუბერნიის სოხუმის ოლქის გუდაუთის, კოდორის და სამურზაყანოს უბნების პრივილეგირებული წოდების ოჯახების სია, რომელთათვისაც გამოიყო მიწის ნაკვეთები.

ეს უდავოდ მნიშვნელოვანი დოკუმენტი ადასტურებს არამართო რემიგრაციის პროცესს, არამედ მნიშვნელოვან გენეალოგიურ ინფორმაციას შეიცავს აფხაზ თავადაზნაურობაზე. აღნიშნული დოკუმენტის შეჯერებით ბეჟან ხორავას მიერ გამოქვეყნებულ სიასთან დასტურდება, რომ მუჰაჯირთა ნაწილს საშუალება მიეცა სამშობლოში დაბრუნებისა.

ამრიგად, სამხედრო და პოლიტიკური მოქმედებების, რუსული მმართველობის, ადგილობრივი ფეოდალების, მუსულმანი სასულიერო პირების, ოსმალური და დასავლეთ ევროპელი აგენტების ქმედებების შედეგად უცხოეთში აღმოჩნდა 750 000 ადამიანი ჩრდილო კავკასიიდან. მასობრივი გადასახლებების დროს ბევრი მათგანი შიმშილისა და ავადმყოფობისაგან დაიღუპა. ეს განსაკუთრებით მუჰაჯირთა დაბალ ფენებს, გლეხობას შეეხო. თურქეთის მთავრობის მიერ გაწეული დახმარება საკმარისი არ აღმოჩნდა. დახმარება მაღალი სოციალური ფენის წარმომადგენლების ხელში ხვდებოდა. ოსმალეთის იმპერია ამ მოვლენათა წამახალისებელი იყო. მისი ერთ-ერთი მიზანი იყო გადასახლებულთა ჩასახლებით საზღვრების დაცვა-გამაგრება ნაციონალურ-გამათვისუფლებელი მოძრაობებისაგან, მუჰაჯირების უმრავლესობა ჩასახლებულ იქნა ქრისტიანებით დასახლებულ რეგიონებში (ბალკანელებით, სომხებით დასახლებული მიწები). ჩრდილოეთ კავკასიაში მშვიდობის დამყარების მიზნით რუსეთის მთავრობაც ხელს უწყობდა მიგრაციას, უმეტესწილად აქტიურად ეწინააღმდეგებოდა მოტყუებული და იმედგაცრუებული მუჰაჯირების სამშობლოში დაბრუნებას. ცენტრალური კავკასიის მუჰაჯირთა მხოლოდ მცირე ნაწილს მიეცა შესაძლებლობა საქართველოში, სამშობლოში დაბრუნებისა. დაბრუნებულები კი თავიანთი მონათრობებით და მდგომარეობით, რუსეთის მმართველობის აზრით, საშიშროებას აღარ წარმოადგენდნენ ცარიზმის ადმინისტრაციისთვის.

1879 წლის 10 აგვისტოს შემდეგ თურქეთიდან სამშობლოში დაბრუნებული, ქუთაისის გუბერნიის სოხუმის ოკრუგის გუდაუთის, კოდორის და სამურზაყანოს უბნების აფხაზთა პრივილეგირებული წოდების ოჯახების სია, რომელთაც გამოეყოთ მიწის ნაკვეთები.

**გუდაუთის უბანი
აჭანდარის თემი**

1. თავადი ახმედ ლევან-იფა ანჩაბაძე;
2. თავადი ალხაზ დორუყვა-იფა ანჩაბაძე;
3. თავადი ბათა (ბატა) ახმედ-იფა ანჩაბაძე;
4. ტატგუტ (თათგუთ) (პირველი არაკანონიერი ცოლი ბატა ახმედ-იფა ანჩაბაძისა) ჩააბალურხვა;

5. თავადი ბაკირ სოსრან-იფა ანჩაბაძე;
6. თავადი ჩიჩინ სოსრან-იფა ანჩაბაძე;
7. თავადი უზბეკ ტატუს ძე ანჩაბაძე;
8. თავადი მაჟარა ტატუს ძე ანჩაბაძე;
- ზვანდრიფშის თემი**
9. ზაურბეგ რესიდეს ძე ანჩაბაძე;
- აჭანდარის თემი**
10. ნართი კაციას ძე დზიანშ-იფას და მიმინა (იგივე ნინა);
- ზვანდრიფშის თემი**
11. თავადი კვაჯაჩიბიაკის ძე ძიატლ-იფა;
- ოთხარის თემი**
12. ბშხან ჰასან-იფა ანჩაბაძე;
- მუგუძირხვის თემი**
13. კადირ ყიზილბეგის ძე ჩააბალურხვა;
- ვლამურხვის თემი**
14. ხამენდა ტაგუს ძე ჩააბალურხვა - ძიანშ-იფა;
- ოთხარის თემი**
15. II თანრიგის აამსთა ალცუკ ცივშა;
- ლიხნის თემი**
16. I თანრიგის აამსთა კამშუგა (კამუგ) რაჯაბის ძე ლაკერბაი;
17. I თანრიგის აამსთა თადა ლაკერბაი;
- ვლამურხვის თემი**
18. I თანრიგის აამსთა რეშიდ შირვანის ძე ლაკერბაი;
19. I თანრიგის აამსთა თადა ლევანის ძე ლაკერბაი;
20. I თანრიგის აამსთა ბატა ბესლანგურის ძე აკირტავა;
21. I თანრიგის აამსთა კამშიშ თადას ძე აკირტავა;
22. I თანრიგის აამსთა თამშუკ ლევანის ძე აკირტავა;
23. I თანრიგის აამსთა ბესლან ჰასანის ძე აკირტავა;
24. I თანრიგის აამსთა თადგუ ლევანის ძე აკირტავა;
25. I თანრიგის აამსთა თადა შახანის ძე მარლანი;
- მუგუძერხვის თემი**
26. I თანრიგის აამსთა მიხო თადას ძე მარლანი;
27. გულდუ (ჩიჩინ) რეშიდის ზე მარლანი;
- ლიხნის თემი**
28. I თანრიგის აამსთა კამშიშ ხალიბეის ძე მიკამბა;
- ჟირხვის თემი**
29. I თანრიგის აამსთა კამუგ ნარჩის ძე მარლანი;
- ლიხნის თემი**
30. I თანრიგის აამსთა შახან ლაკერბაის ქალიშვილები;
- მუგუძირხვის თემი**
31. I თანრიგის აამსთა ძოკი კვაჯის ძე მარლანი;
32. I თანრიგის აამსთა კაკუნ (კაცია) მარლანი;
- ლიხნის თემი**
33. I თანრიგის აამსთა ტაგუ ღურახის ძე მარლანი;

მუგუძირხვის თემი

34. I თანრიგის აამსთა ტლიაპს ტაკტაკის ძე (თაქთაქის) მარლანი;

ზვანდრიფშის თემი

- 35. I თანრიგის აამსთა მისაუსტ კაცის ძე ზვანბაი;
- 36. I თანრიგის აამსთა აღმასხიდ შახანის ძე ზვანბაი;
- 37. I თანრიგის აამსთა გიორგი შახანის ძე ზვანბაი;
- 38. თავადი ხალილ კვალოს ძე ანჩაბაძე;
- 39. I თანრიგის აამსთა აზდამირ ხალილის ძე ზვანბაი;
- 40. თავადი ტაგუ ჯამლეთის ძე ჩააბალურხვა;

აცის თემი

41. I თანრიგის აამსთა ხიგუ ბესლანგურის ძე მიკამბა;

დურიფშის თემი

- 42. I თანრიგის აამსთა თადა თა... ლაკერბაი;
- 43. I თანრიგის აამსთა ომერ იაკუბის ძე ლაკერბაი ;
- 44. I თანრიგის აამსთა მურზაყან თაღოს ძე ლაკერბაი;
- 45. I თანრიგის აამსთა კიაგუს იაკუბის ძე ლაკერბაი;
- 46. I თანრიგის აამსთა თათალ მისაუსტის ძე ლაკერბაი;
- 47. I თანრიგის აამსთა პას იაკუბის ძე ლაკერბაი;
- 48. I თანრიგის აამსთა ზავქარ ბატას ძე ლაკერბაი;
- 49. I თანრიგის აამსთა თამგუკ ტაგუს ძე ლაკერბაი;
- 50. I თანრიგის აამსთა მახმედ გირეი ლაკერბაი;
- 51. I თანრიგის აამსთა დიმიტრი კიაგუსის ძე ლაკერბაი;
- 52. I თანრიგის აამსთა საატბეი ჩაგუ-იფა მარლანი;
- 53. I თანრიგის აამსთა კვაჯა ზაუსხანის ძე მარლანი;
- 54. თავადი აღმასხან თაღას ძე ემუხვარი;
- 55. II თანრიგის აამსთა ჟაგვა მაჰმუდ-იფა ცევუ;
- 56. II თანრიგის აამსთა თავგავვა შახანის ძე ბლაბ;

ლიხნის თემი

- 57. I თანრიგის აამსთა კიაგუს ბესლანის ძე ლაკერბაი;
- 58. I თანრიგის აამსთა შახან (საატრეი) ბესლანის ძე ლაკერბაი;
- 59. I თანრიგის აამსთა ახმედ მისაუსტის ძე ლაკერბა;
- 60. თავადი ნახარბეი ზურაბის ძე ზიაპუ-იფა;

დურიბშის თემი

61. I თანრიგის აამსთა ხაბუგ კვაჯის ძე ლაკერბაი;

ლიხნის თემი

- 62. I თანრიგის აამსთა ახმეტ ჰასანის ძე ლაკერბაი;
- 63. I თანრიგის აამსთა ხიგუ კიზილბეკის ძე ლაკერბაი;
- 64. I თანრიგის აამსთა ხიგუ ბესლანის ძე ლაკერბაი;

აჭანდარის თემი

65. II თანრიგის აამსთა ბატა ჰასანის ძე ჩერიკბაი;

კალდახვარის თემი

- 66. II თანრიგის აამსთა მურზაყან ჰუსეინის ძე ჩერიკბაი;
- 67. II თანრიგის აამსთა ბესლან ჰუსეინის ძე ჩერიკბაი;

აჭანდარის თემი

68. თავადი მურზაყან დარუყვას ძე ანჩაბაძე;
 69. II თანრიგის აამსთა კაც საკუტას ძე იაშბა;
 70. II თანრიგის აამსთა საკუტა იაშბას ქალიშვილი ჩიჩ;
 71. თავადი ჟან (ივანე) ჩიპიაკის ძე ანჩაბაძე;
 72. I თანრიგის აამსთა მურზაყულ აკირტავას ქვრივი და ქალიშვილები;

კალდანგარის თემი

73. თავადი საულაკ ზაუსხანის ძე ინალ-იფა;

კოდორის უბანი

გუფის თემი

74. თავადი ახტაულ ლევანის ძე მარლანია;

ქილოვის თემი

75. თავადი თადა მვეტერბეის ძე ანჩაბაძე;

კვიტაულის თემი

76. II თანრიგის აამსთა ჩიპიაკ მახარის ცოლი ელისაბედი;

აძიუბჟის თემი

77. I რანგის აამსთა თავუ საკეს ძე მარლანი;
 78. II რანგის აამსთა შმაფ (ანტონ) ტოგუს ძე დობუა;

ჯგერდის თემი

79. II რანგის აამსთა შახან ახმედის ძე ციბა;

სამურზაყანოს უბანი

ბედიის თემი

80. თავადი მეჭიბეი მურზაყანის ძე ანჩაბაძე;
 81. I რანგის ჟიოსკუა კუჭმახან ლაკერბაიას ოჯახი: ქვრივი კესე;
 შვილები: ნიკოლოზ, ანდრია, დიმიტრი, ნესტორ; ქალიშვილი სიდა
 (მარია);
 82. I თანრიგის ჟიოსკუა სოსირყვა ტლაპსას ძე ლაკერბაი, მისი მეუღლე
 ანასტასია და შვილი ალექსანდრე;
 83. მღვდელი ბესარიონ ბებუროშვილი (იგივე ნაბურაშვილი და
 მებუროშვილი);
 84. ელიზავეტა მარლანია და მისი შვილი ჩაგუ მარლანი.

შენიშვნა: აამსთა - ფეოდალური კლასის წარმომადგენელი ძველ აფხაზეთში, შეესაბამება გვიანდელი ფეოდალური პერიოდის ქართულ აზნაურს.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ქცა** - ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 186, საქმე 1724.
ბ. ხორავა, 2004 — ბ. ხორავა, აფხაზთა მუჰაჯირობა, თბ., 2004.
<https://ka.wikipedia.org>
ბ. მარი, 1938 - Н. Марр, О языке и истории абхазов. Москва – Ленинград, 1938.
გ. ძიძარია, 1982 - Г. А. Дзидзария, Махаджирство и проблемы истории Абхазии XIX столетия, Сухуми, 1975; 2-е дополненное издание, Сухуми, 1982.

INGA ELIAVA

FOR CERTAIN TOPONYMS OF SAMURZAKANO

Subject matter of the article is certain toponyms which can't be found in large monograph: "Geographical names of Samurzakano". Jali. The village situates in Ochamchire community, among the villages of Mokvi, akvaska and Gufi. The etymology of the village name isn't studied scientifically, as for the folk etymologies they are the following: 1) This territory used to abound with finest tree species (mainly box trees), which were sold to Turkey. That's why the initial name of this place is Ojalon (compare Ojalefe, Ojale - a forest) [Kipshidze, 1994]. nja//mja//ja Laz. compare dzeli. Mengrelian ja [Chikobava, 1938]. Georgian dzel-dzel-I "tree"; Mengrelian ja-ja "tree"; jal-ef-I "trees; o-jal-e-shi "dzelisia"; Sadzelisi (grape breed), che-ja "poplar"; (in ex white tree); Laz. ja/-nja-/mja/ja-/nja-/mja "tree" Laz dialect also confirms jailoni/jalona [Tandilava, 2013]. Jaloni - forest zone of a mountain from Lakadi to Sheheleti (mount), ja (Mengrelian) "tree": - jaloni forest [Tskhadaia, 2013]

According to different version, there was a village at that place, inhabitants of which had become the victims of certain misfortune, only one man had survived, Jali by name, who didn't abandon home, got married and lived his life there.

It's interesting part that the village is divided into two parts: Margalepish Jali, e.g. Jalagrua "Mengrelian jali" and Apkhazebish Jali, e.g. Jalapsua "Abkhazian Jali.

Next to Jali there is the village Mokvi, which has different phonetic version Muku/Moku. The river has the same name: Mokvi/Mokvtskhari/Mokushtsyari. Several micro toponyms of this river are given according to personal names of people: Petresh Tomba, Koto, ... Mokvi church situates nearby Mokvish Okhvame/Mokvi church.

Interesting micro toponyms are Patristsakhu/Patratsaxu and Atidashu/Atashadu, (also Gupi, Mokvi), the structure-etymology of which are the subjects of different research.